

Наталія Калинюк*

Інститут філології і журналістики Вінницького
державного педагогічного університету
ім. М. Коцюбинського (Вінниця)
УДК 161.2.81'42.374

ПРОСТОРОВИЙ ПОШИРЮВАЧ ЛУГ У ЛЕКСИКО- СЕМАНТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ КОНЦЕПТУ ЗЕМЛЯ (НА ПРИКЛАДІ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ)

У статті висвітлюються питання лексико-семантичної актуалізації образу луг як одного з найтипівіших і найбільш смислово насичених просторових поширювачів концепту земля в українській словесності. Здійснено зіставне дослідження типів контекстуальних реалізацій аналізованого образу в системі народної пісні та напрямків їх семантичного розвитку в авторській поезії, простежено основні типи метафоризації та мовно-естетичної трансформації. Наголошено на тому, що в авторській поезії арсенал лексичних конкретизаторів образу луг значно ширший, а його семантична структура істотно динамічніша.

У семантико-стилістичній парадигмі концепту земля просторовий образ луг є одним із найближчих до смислової домінанти. У системі його контекстуальних значень, реалізованих у поезиці народної пісні та мовостилях українських авторів, фіксуємо практично всі значення, показові для визначальної щодо нього поетичної універсалії [3].

В українській лінгвістиці вже є певний досвід функціонально-семантичного аналізу просторового поширювача концепту земля – луг. Зокрема, спеціальну увагу народнопісенній семантиці цього образу присвячує С. Єрмоленко. Дослідниця вказує на те, що луг є широко вживаною просторовою народнопісенною константою, її активне функціонування „зумовлене поетикою народної пісні, в якій картина природи виступає відповідним зачином, настроює на вираження психічного, емоційного стану людини” [1, с. 82]. Очевидно, варто наголосити й на етнолінгвістичному значенні цього образу, який окреслює сакральний топос, функціонує як узагальнене художнє позначення місця, де розгортаються зображувані події. Саме тому образ

* © Н.Калинюк, 2005

луг часто актуалізується вже в зачині народнопісенного твору, виконуючи не стільки денотативну, скільки орнаментальну функцію: *“Ой на дубі, в темнім лузі, Кричить пугач: пугу! пугу! Вертай коня, козаченьку, Вже не знайдеш домівоньку, – Ні домівки, ні родини, Ані вірної дружини”* (з нар. балади). Аналогічна тенденція до використання загалом десемантизованих обставинних конструкцій із компонентом *луг* простежується також в авторських мовостіях: *„О ридай же, молись: ходить осінь у лузі”* (П. Тичина); *„Йшли та й зупинились три тополі в лузі”* (Б. Олійник); *„У лузі калиною стань ненароком”* (М. Руденко); *„З раннього квітня шепоче до осені В лузі дібровному тиха полосиця”* (А. Малишко). Останні з наведених прикладів ілюструють ще одну показову тенденцію текстової реалізації образу *луг* – його народнопісенний зв'язок із поняттями *гай, діброва, ліс і – вужче – калина, верба*. Порівняймо: *Що то в полі за верба, Що без кореня зросла? (з нар. балади); „Ой зацвіла калинонька в лузі, Чогось моє серденько в тузі”* (з лір. пісні); *„Аби у лузі зацвіла калина”* (М. Руденко); *„Мабуть, хтось їм загодя повідав, що верба у лузі зацвіла”* (І. Гнатюк); *„Зелена гілка в лузі на вербі від доторку твого зів'яне”* (Д. Павличко).

На противагу народній поезії, де образ *луг* практично не виконує функції денотата простору, автори активно включають цей образ в обставинні конструкції локативної семантики. Вияскравлюючи цей семантичний аспект, поети варіюють синтаксичні моделі, скажімо, константну народнопісенну обставину *у лузі* урізноманітнюють іншими типами применникових конструкцій, що актуалізують не тільки горизонтальний (*в лугах, на лугах, на лузі*), але й вертикальний (*спустити на луги, понад лугами*) контекст аналізованого образу. Наприклад: *„Спустила хмарка на луги Мережані подолки”* (П. Тичина); *„Вечори над полем, вечори імлісті, На лугах калина мріє весен двісті”* (А. Малишко); *„День стоїть, наповнений .. тишею, що стигне на лузі”* (І. Гнатюк); *„Плаває понад лугами сизий вербовий пушок”* (М. Руденко). Цікавим свідченням вибудовування вертикальної парадигми образу *луг* є його співвіднесення за шкалою **низ / верх**, що уможливорює асоціативно-образний зв'язок *луг* (низ) // *небо* (верх): *„котиться між голубих лугів Хмарина ніжна з білими плечима”* (І. Драч).

Частотними є також приклади включення образу *луг* у розгорнуту вертикально-горизонтальну модель національного простору, що на лексико-граматичному рівні виражається структурами переліку,

ампліфікації тощо: „А друзів крізь віки еднають верби, рідний луг та лісові струмки” (М. Руденко); „І вбачаю раннім часом луг, і поле, й сіножать” (Д. Павличко)

В окремих випадках семантика просторового поширювача помітно периферизується, поступаючись місцем темпоральному значенню, як от: „Любив? – Давно. Цвіли луги” (П. Тичина).

Арсенал запозичених із народної пісні конкретизацій образу *луг* включає також контекстуальний різновид *лужечок-бережечок*. Із погляду народнопоетичної логіки така парна структура є цілком умотивованою, оскільки: „пісенна формула дає змогу використовувати різні варіанти, в яких слово-поняття *луг* асоціюється.. з поняттям „берег”, звідки й утворюються подвійні прикладкові структури, як, наприклад, *берегом-лугом, лугом-долиною*” [1, с. 79]. Ці структури засвідчують структурно-сислову філіативність, продовжуючи побутувати в українській поетичній мові у практично незмінному вигляді. Пор.: “Ой при лузі, при лужечку-бережечку, Ой там Катя воли пасла” (з нар. пісні) і „Розколосась земля. Наставала велика розплата. За лужком-бережком багрянili картини пожеж” (А. Малишко).

Народнопісенне зближення загалом не споріднених понять *луг* – *байрак* залишається актуальним тільки для поезики народної пісні, де відповідні номінації вживаються як контекстуальні синоніми: “Да не шуми, луже, зелений байраче, Не плач, не журися, молодий козаче” (з нар. балади). Для авторських ідіостилів його рефлексії не показові.

Важливим аспектом мовноестетичного освоєння народнопісенного образу *луг* є його епітетизація. Відомо, що традиційним народнопісенним означенням до аналізованого просторового поширювача *луг* у його прямому лексичному значенні «поросла травою і кущами лука, що використовується як пасовисько та сіножать» виступає епітет *темний*: “Темними лугами – Шовкова травиця... Козаки гуляли, Пана виглядали”. Наведений приклад є переконливим свідченням того, що колірний компонент у семантичній структурі епітета *темний* цілковито десемантизується, натомість домінує конотативне значення „небезпека” (його підтверджує наступний сюжетний розвиток пісні). Цікаво, що в мові сучасної української поезії епітетне словосполучення *темний луг* не має такого виразного трагічного забарвлення, пов’язуючись радше із колірними та часовими параметрами поетичної мови: „На вечорівім виднокрузі, Де обрій землю обніма Нема кінця їй в темнім лузі і повороту вже нема”. Водночас

аналіз мовотворчості українських поетів дає змогу виокремити найтипівші напрямки оказіональної епітетизації просторового поширювача *луг*, не показові для стилістики народної пісні. Загалом їх можна систематизувати за такими семантичними напрямками:

- уточнювально-просторова ознака: „*Закували зозулями, задзвеніли дубами, Білим клекотом сонця Луги придніпрові*” (Д. Павличко);

- колірна характеристика: „*Але живуть Луги сріблясті, Де травам знов дано цвісти*” (А. Малишко);

- звукова семантика: „*стоголосий грає луг*” (В. Вовк).

Вище уже частково порушувалося питання експресивної конотації аналізованого образу. Додамо, що у багатьох пісенних творах образ *луг* творить спільне асоціативне поле із мотивами *туги*, *страждання*, *розпачу* тощо (це особливо яскраво простежується у зразках баладного жанру). Відповідне смислове зближення часто відбувається на рівні римованих фігур народнопісенного паралелізму: “*Ой зацвіла калиночка в лузі, Чогось моє серденько в тузі*”. Ймовірно, усталенню такого зв'язку значною мірою сприяла звукова схожість слів у формах непрямих відмінків: “*Як полетів сокіл із туги та в лузі, Да й сів же сокіл на зеленім дубі*”; “*Вороний коню, грай ти підо мною, Та розбий ти тугу мою. Розбий, розбий тугу по темному лузі*”. Наведені приклади переконливо підтверджують, що позиція римованого співвіднесення слів є надзвичайно сприятливою контекстуальною передумовою для оформлення стійких асоціативних зв'язків.

Продуктивність указанного асоціативно-смислового зближення *луг* – *туга* підтверджує також його народнопоетичний різновид *луг* – *жаль*, **сум**: “*Сіла-м на галузку, та й зачала-м кувати Аж ся яли з жалю всі луги розлягати*” (з лір. пісні); “*Ой, кряче, кряче та чорненький ворон – Та й у лузі над водою; Ой плаче, плаче козак молоденький На конику вороному*” (з балади); “*Ой у лузі на галузі Там соківка гніздо вила, Гніздо вила та й говорила: – Та й нащо мені та й гнізда того, Та коли нема сокола мого*” (з балади). Помітно, що у наведених фрагментах семантика *луг* – *туга*, *печаль* вияскравлюється також за рахунок опосередкованих образних значень та асоціацій цього ж тематичного поля (*ворон*, *зозуля* – орнітосимволи нещастя, провісники лиха; *над водою* – сум, печаль).

Аналіз поетичної динаміки просторового поширювача *луг*, що реалізується в рамках лексико-семантичної парадигми концепту *земля*, засвідчує виразну філіативність, продовжуваність домінантних

семантичних аспектів, генетично закорінених у поезиці народної пісні, однак в авторській поезії арсенал його лексичних конкретизаторів значно ширший, а семантична структура істотно динамічніша.

Література

1. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності. – К.: Довіра, 1999.
2. Словник символів / За ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К.: Ред. часопису “Народознавство”, 1997.

*Ольга Царук**

Інститут філології і журналістики Вінницького
державного педагогічного університету
ім. М. Коцюбинського (Вінниця)
УДК 161.2.81'42.374

ЛЕКСИЧНА ОПОЗИЦІЯ “ВІЧНІСТЬ – МИТЬ” В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

*Стаття присвячена розглядові універсальної темпоральної лексичної опозиції **вічність – мить**, що відбиває основні, об'єктивно зумовлені семантичні характеристики номінації часу. Дослідження здійснене на матеріалі української поезії другої половини XX ст.*

*Установлено, що лексико-семантичні парадигми номінацій **вічність** та **мить** засвідчують ряд спільних напрямків їх поетичної актуалізації та метафоризації, а також конституюють специфічні типи мовно-естетичних трансформацій аналізованих номінацій. З'ясовано, що функціональне навантаження компонентів лексичної опозиції **вічність – мить** в українській поезії д. п. XX ст. відбиває різні ступені їх текстової кореляції.*

Для мови поезії другої половини XX ст. *час* є однією з визначальних категорій, навколо відповідної лексеми формується одне з найпотужніших семантичних полів із широким арсеналом засобів його контекстуальної реалізації. Воно охоплює номінації часових відрізків,

* © О. Царук, 2005